

Strand 4. Research and Doctoral Theses in Progress

Apel·les Mestres i el món de la Xocolata

Xavier Jové Lagunas

Col·leccionista i investigador independent del Modernisme

Resum

Apel·les Mestres (1854/1936), va destacar en múltiples facetes creatives com la poesia, la dramaturgia, el dibuix o la música. Tanmateix, per la seva popularitat, destaquen els cromos destinats a la indústria xocolatera. Un món de fantasia presentat amb aroma de cacau.

Per primera vegada hem unificat tota la informació relativa a aquest sector, tenint en compte les interrelacions amb la seva obra personal i el seu encaix amb aquella societat que s'incorporava a la moda emergent de col·leccionar productes quotidians amb dissenys fantàstics i divertits.

Paraules clau: Apel·les Mestres – Cromos – Xocolata – Col·leccionisme – “Chocolate Amatller” – “Chocolate Angelical”.

Abstract

Chocolate's World of Apel·les Mestres

Apel·les Mestres (1854/1936) had many creative facets like poetry, playwriting, draftsman, musician... But once of his popular talents was his commercial drawing, concretely the chocolate's ones were noteworthy. A world of fantasy presented with aroma of cocoa.

For the first time, we are unifying all the information related to this sector. We take into account the autor's personal work, the society's fit at that time, the connections between this two and the lucky chance Apel·les found: the emerging hobby of collecting daily products with fancy and funny designs.

Key words: Apel·les Mestres – Trading cards – Chocolate – Collecting – “Chocolate Amatller” – “Chocolate Angelical”.

Apel·les Mestres, no hauria de necessitar presentació; tanmateix, l'ombra de l'oblit resulta inexorable, i més en cultures petites com la catalana.

Apel·les Mestres i Oñós (1854/1836), és un personatge que va transcendir el temps del Modernisme en els seus dos extrems, i malgrat acabar arraconat pels noucentistes, va morir com un personatge estimat i popular. Va destacar en totes les facetes que va practicar, en tant que literat, poeta, dramaturg, dibuixant, músic o jardiner. Tot i això, una de les activitats que li va atorgar més popularitat van ser els seus dibuixos per a cromos que entraven a les llars junt amb les preses de xocolata, un món de fantasia que es presentava amb aroma de cacau i feia les delícies de grans i

petits. La l·laminadura del dolç i la del col·leccionisme, formant una estratègia comercial que en alguns casos ha perdurat fins als nostres dies.

En aquest estudi ens hem proposat aglutinar i clarificar una informació dispersa i a vegades errònia sobre el tema, així com aportar noves informacions i, en la mesura d'allò possible, establir alguns paral·lelismes i relacions entre les col·leccions de cromos i la vida, obra i entorn del seu autor.

L'activitat que Mestres va desenvolupar en aquest sector es concentra en dues marques comercials, "Chocolate Amatller" i "Chocolate Angelical". Com que a les imatges que reproduïen els cromos no hi sol figurar la data, no podem establir amb certesa l'any de cada col·lecció ni l'ordre d'aquestes, si bé creiem que totes van ser realitzades amb posterioritat a 1900 i, com a màxim, fins a 1914, quan, Apel·les Mestres, el mateix dia que celebrava el seu seixantè aniversari, perdé sobtadament i quasi per complet la vista. Prèviament, el 1900, ja havia patit la ceguesa en un ull, de manera que totes les col·leccions van ser dibuixades amb la visió d'un sol ull, i moltes d'elles van ser creades dins del seu període de reclusió a casa seva que per malaltia al principi i per aprehensió després, es va allargar durant gairebé catorze anys.

Mestres va desenvolupar la seva pluridisciplinària carrera artística gairebé sempre en català, si bé, depenent de l'idioma del mitjà de publicació o dels criteris de les cases comercials que valoraven la generalització de la publicitat del producte o la seva distribució en territoris de parla castellana, trobem també part de l'obra de Mestres en llengua castellana, com és el cas dels cromos.

La casa Amatller era aleshores una fàbrica potent que estava en mans d'Antoni Amatller, propietari de la famosa casa construïda per Puig i Cadafalch al passeig de Gràcia. Sempre va concedir molta importància a la part artística i comercial, essent conscient de la promoció que representaven els cromos, i arribant a editar prop de 140 col·leccions diferents, comptant amb alguns dels dibuixants més reconeguts, com Alexandre de Riquer, Pahissa, Gaspar Camps o Segrelles, i fins i tot Paul Chocarne Moreau o Alphonse Mucha en l'apartat de cartells. Apel·les Mestres era aleshores un dibuixant famós i molt sol·licitat. No és d'estranyar que se li encarreguessin fins a onze col·leccions que passem a relacionar en un ordre aleatori que no té necessàriament a veure amb l'ordre original.

- *Mitología* (37 cromos)
- *La Guerra Ruso-Japonesa* (autor parcial) (74 cromos en 6 sèries, de la A a la F) Cada sèrie consta de 12 cromos, excepte la C que en té 14.
- *La Escala de la Vida*. (12 cromos) – 1909.
- *El Conde Arnaldo* (12 cromos)
- *La Gloria de los Austrias* (24 cromos, en 2 sèries de 12)
- *Proverbios en Acción* (48 cromos)
- *Fábulas* (24 cromos, en 2 sèries de 12)
- *Antes y Después de la Lotería* (20 cromos) – 1912.
- *Animales* (3 cromos x imatge) (18 cromos, 6 figures)
- *Los Meses* (3 cromos x imatge) (36 cromos, 12 figures)
- *Automóviles* (3 cromos x imatge) (36 cromos, 12 figures)

Abans d'entrar en alguns detalls de les col·leccions Amatller, esmentar que el revers dels cromos estava imprès amb una versió de la marca dibuixada pel mateix Apel·les Mestres.

Aquests cromos es col·leccionaven a les cases, ja fos guardant-los uns damunt dels altres en un lligall, o bé enganxats en llibretes, àlbums casolans o fotogràfics, atès que aleshores la casa publicitària encara no facilitava un àlbum exprés per a cada col·lecció.

–La sèrie dedicada a la **mitologia** consta de trenta-sis personatges en trenta-set cromos, ja que el primer és només la caràtula de presentació. De fet, no tots els cromos estan dedicats a personatges individuals, també hi ha representats col·lectius femenins com les Gràcies, Les Parques, les Fúries o les Sirenes. Com veiem, es tracta d'una sèrie dedicada a la mitologia grega, tot i que amb nomenclatura romana, i constitueix una temàtica que interessava vivament a Apel·les Mestres que va utilitzar models que tenia estandarditzats en el seu imaginari, de manera que podem trobar alguns dels personatges fets de la mateixa manera o molt semblants en altres publicacions, com seria el cas d'Atles, o també la representació d'Hèrcules que coincideix amb l'Hèrcules que dibuixà al jardí de les Hespèrides¹ per il·lustrar un passatge de *L'Atlàntida* de Jacint Verdaguer. O el cas de Minerva, pràcticament idèntica, a la que trobem a la portada del seu llibre *Paràbolas*, publicades a les pàgines d'*Hojas Selectas*, el 1911. Aquesta col·lecció té el revers dividit, de manera que a la part superior hi ha una petita ressenya del personatge mitològic i, a la inferior, el logo de la marca comercial.

–**La Guerra Russo-Japonesa** (08/02/1904 – 05/09/1905), va ser el tema estrella del moment, abordat per diferents marques de xocolata com Juncosa, Solé Alsina, Arumí, La Sultana, Pi o Estrader. I no només trobem cromos d'aquest tema dins de la indústria xocolatera, sinó també en altres sectors, com els cromos que promocionaven els purés i tapioques de la casa Figueras. Sembla, per tant, que va ser una temàtica obligada per no despenjar-se de l'oferta de les cases competidores. Mestres, il·lustrador tot terreny, i ja com a «dibuixant oficial» dels cromos Amatller de l'època, n'assumí l'encàrrec malgrat tractar-se d'una temàtica on no podia aportar gaire del seu enginy i personalitat. Potser per aquest motiu, o potser per malaltia, no acabaria la col·lecció, fent-se'n càrrec el dibuixant Joaquim Coll Saliati. Malgrat la temàtica, la comparativa entre aquesta col·lecció i les aparegudes simultàniament sobre el mateix tema, revelen els cromos de la xocolata Amatller com més lluminosos, nets i elegants en la seva execució i composició, si més no en els primers dibuixats per Mestres. Amb tot, no resulta fàcil establir el punt precís del canvi de dibuixant, ja que s'hi endevina una volguda imitació d'estil especialment al principi. Mestres firmà un sol dels cromos, l'A-5, a partir de l'A-9 són dubtosos o clarament diferents, per bé que el C-25 encara s'acosta molt al seu estil. A partir del D-39 alguns van firmats per J. Coll Saliati, encarregat de prendre el relleu a Mestres i acabar la col·lecció.

Mestres era un destacat antibel·licista, i no era en absolut aliè a l'actualitat mundial, de fet, durant dècades va publicar en primera pàgina els seus acudits a la secció *La Nota del Dia* del diari *La Publicidad*, on, en els anys corresponents, sovint el tema corresponia a les seves crítiques a la Guerra de Cuba, tal com ho faria també a la mateixa secció, durant la Guerra Russo-Japonesa. Això sí, amb un estil satíric en el qual se sentia més còmode, molt allunyat de la mera crònica que presentaven els cromos dedicats a aquesta guerra.

Aprofitem per dir que Mestres, va signar junt amb molts altres catalans un manifest en contra de la invasió alemanya de la Primera Guerra Mundial, i es va significar per sentits poemaris en contra de la guerra com *Flors de Sang*, premiat amb l'englantina d'or dels Jocs florals de 1915², o amb poemes com el *No Passareu*, que es va fer tristament popular en ser repescat durant la Guerra Civil Espanyola.

–**L'Escala de la Vida** és l'única sèrie que ens informa de la data de creació que apareix en l'últim dels cromos, 1909. Aquests dibuixos en relació amb altres col·leccions, presenten un aire de caire més clàssic, i cada cromó ve acompanyat d'un text en quartet rimat. Mestres, amb dibuixos impecables i d'una manera fugaç, només en dotze imatges, ens mostra les etapes de la vida humana des del naixement fins a la mort. Curiosament, va ser una de les col·leccions que més

¹ *La Il·lustración Artística*, (01/01/1913), núm.1618, dedicat a les epopeies, pàg.19.

² *Flors de sang* es va publicar el 1917, i el seguirien *Atila*, del mateix any, i *L'Últim Combat* de 1921.

reconeixement va tenir, tal vegada pel fet d'adequar-se als nous gustos noucentistes, amb tot, Mestres, ens deixa sempre alguns detalls amb la inconfusible empremta del seu món interior, com l'arbre personificat que apareix a la quarta escena.

–**El Compte Arnau**, és sens dubte un capítol a part, tant en temàtica com en estil. Una història de lliure creació personal del seu creador. Mestres, en tant que descendent d'arquitectes i mestres d'obres de la catedral gòtica de Barcelona, i especialment per ser fill de l'arquitecte Josep Oriol Mestres, reformador de la façana d'aquesta catedral, sempre va ser un enamorat de l'època medieval, i són moltes les seves creacions on aflora aquest univers que ell va somniar de petit acompanyant el seu pare a les obres. En aquesta sèrie, Mestres recupera el traç ràpid i inhibit, ple de moviment, que caracteritza algun dels seus *Cuentos Vivos* o *Granizada*, tot reflectint un món medieval que ell té interioritzat com absolutament salvatge i cruel.

–**La Gloria de los Austrias**, a partir d'un poema de Ramón de Campoamor –a la figura del qual es dedica el segon cromó–, es tracta, en canvi, d'una sèrie literària i històrica, una col·lecció d'encàrrec que forma part del repertori que cal incloure per satisfer un sector dels consumidors i equiparar-se a determinades temàtiques que la competència ha tret al mercat. Té poc de personal i Mestres es limita a acomplir la petició de la marca. El dibuix ocupa aproximadament els dos terços superiors de l'anvers del cromó, mentre que el terç inferior es reserva per al text. Si volem trobar-hi algun paral·lelisme amb l'obra de Mestres, la referència obligada serien les seves magnífiques il·lustracions per als *Episodios Nacionales* de Benito Pérez Galdós, realitzades el 1882.

–Els **proverbis en acció**, representen un recull que entronca perfectament amb un coneixement popular molt estès a l'època, del qual Mestres no n'era aliè, ja que li interessaven vivament totes les tradicions que es transmetien de forma oral. Ell mateix havia recollit històries, expressions i vocabulari que després faria servir a les seves obres literàries, com en el cas del parlar de la costa, recollit a la platja de Caldetes de boca dels mariners i que incorporaria a les seves obres teatrals d'ambientació marinera. En aquest mateix terreny, el 1895, havia publicat *Tradicions*, en una col·lecció dedicada al folklore català, i el 1933, va publicar *Llegendes i Tradicions del Montseny*, totes elles fruit d'anys d'anar aplegant relats tradicionals de boca dels més vells.

Les quaranta-vuit il·lustracions de Mestres són molt variades i entretingudes, la majoria ambientades en un món medieval, però també romà, cavalleresc, palatí, versallesc o simplement rural, amb presència de protagonistes habituals del seu extens repertori que abasta dimonis, nens, follets i diversitat d'animals. En aquest sentit, el cromó número cinc ja ens avança un dibuix en format de falla.

Amb posterioritat, alguns d'aquests dibuixos els reeditaria el Banco Vitalicio en format de targeta postal, en dues sèries de set que es desplegaven en acordió. S'hi reproduïxen els següents cromos:

A la 1ª sèrie, núms.: 1, 8, 10, 13, 20, 24 i 32.

A la 2ª sèrie, núms.: 2, 4, 12, 15, 17, 22 i 36.

–Les dues sèries dedicades a les **faules**, entren també de ple en el camp dels interessos d'Apel·les Mestres, que de jove havia quedat fascinat amb les *Faules* de La Fontaine, meravellosament il·lustrades per Gustave Doré. Així, Mestres, ja des dels seus inicis, sempre havia personalitzat diversos animals, convertint-los en protagonistes o comparses de les seves obres o historietes. Podem dir que les bèsties parlants formaven part del seu món interior amb tota naturalitat, com també els seus habituals arbres o roques personificades que ens revelen la seva coneguda ànima panteista.

La primera sèrie de faules presenta una qualitat d'edició superior a la segona, destacant els seus dibuixos encabits en un cercle amb acabats daurats. En la majoria d'ells s'hi endevina una certa proximitat d'estil amb els miniat que il·lustraven les caplletres dels incunables medievals. Els protagonistes principals d'aquesta primera sèrie són el lleó i la guineu, si bé en el darrer, Mestres, col·loca un arbre de protagonista per denunciar la maldat humana, una faula que ens explica la mateixa història que encapçala la seva obra *Liliana*, en la qual un llenyataire traeix un arbre, tallant-lo amb una destal fabricada a partir d'una de les seves branques que just abans, l'arbre, compadint-se d'ell, li acabava de regalar. Veiem, doncs, com *Liliana* i altres obres de Mestres estan farcides de petites faules.

La segona sèrie de les faules retorna a un tipus de dibuix més característic de Mestres, més proper, per posar un exemple, a l'estil dels cromos de la mitologia. En aquestes dotze faules de la segona sèrie hi prenen protagonisme una major diversitat d'animals, els quals Apel·les Mestres li agradava dibuixar dins del seu ampli repertori.

–La col·lecció d'**abans i després de la loteria** ens mostra deu escenes carregades d'ironia, on les expectatives creades per fer-se ric en el sorteig de la loteria nacional s'esfumen, creant revessos econòmics que posen en evidència a l'il·lús de cada petita història. Aquesta col·lecció que ens podria semblar de les primeres que va realitzar per la casa Amatller, ja que el número que s'anuncia a l'aparador que apareix en l'escenari dels dos darrers cromos, acaba en 903, i podríem associar-ho a la superstició generalitzada que creu que una terminació coincident amb l'any portarà sort, però no és així, aquesta és l'única col·lecció sobre la qual consten referències a la premsa de l'època, fet que ens permet situar la seva aparició el novembre de 1912³, i per tant, segurament es tracta de l'última col·laboració amb la casa Amatller. Les ressenyes que hem localitzat a l'hemeroteca valoren la part didàctica dels cromos. Així, en cadascuna de les històries, els infants podrien comptar amb un aprenentatge positiu enfront del vici del joc. Per altra banda, en les diferents situacions, a més d'un estudi psicològic i sociològic del moment, hi trobem també dades concretes de com era la vida a principis del segle XX, com per exemple que en molts edificis de Barcelona, només el pis principal comptava amb subministrament elèctric, que els pobres es veien abocats a menjar bacallà, aleshores un aliment humil i econòmic, o que les participacions de loteria rebien el nom d'"apuntes".

Hem deixat pel final tres col·leccions que presenten un nivell superior de disseny, en tractar-se de grans imatges que es formen amb tres cromos cadascuna.

–La col·lecció dels **animals** ens mostra l'Apel·les més autèntic, amb tota llibertat creativa, dibuixos purs sense text, únicament amb el nom de l'animal al peu, representant les bestioles que tan bé coneixia i estimava en tant que enamorat observador de la natura, com el saltamartí, un petit insecte que enllaça amb el seu conegut microcosmos. Precisament *Microcosmos* havia estat el títol de la seva segona publicació del 1876, o el poema *La Cigala i la Formiga*, guardonada amb la Flor Natural als Jocs Florals de 1883.

Si unim dos factors, per una banda, aquesta facilitat de Mestres per dibuixar animalons humanitzats i, per altra, el fet de ser un pioner en disposar les imatges en seqüències que il·lustren moviment, entendrem perquè ha merescut, en alguna ocasió, ser considerat com una mena de precursor de Walt Disney.

Els animals representats als cromos d'aquesta sèrie, ordenats de la A a la F, són la granota, el gat d'angora, el saltamartí, el gànguil, l'ibis sagrat i el gall de combat. L'escena del gat, amb un ratolí de genolls implorant clemència, és un tema que Mestres va repetir el 1906, en la delicada aquarel·la

³ *La Publicidad*. (14/11/1912), pàg.5. – *L'Esquella de la Torratxa*, (15/11/1912), pàg.749.

que va destinar a l'àlbum que els monàrquics de Barcelona van encarregar a Alexandre de Riquer per regalar a Alfons XIII. Veiem, doncs, com Mestres, malgrat el seu reconegut republicanisme, hi va participar tot accedint a la petició del seu gran amic Riquer. La coincidència de temàtica entre el cromo i la il·lustració de l'àlbum ens fa pensar que tal vegada es va produir també una coincidència de dates i que aquesta sèrie va ser realitzada probablement entorn de 1906.

–La col·lecció dels **mesos** de l'any és un tema recurrent de les diferents marques de xocolata i també de les il·lustracions pròpies dels almanacs en molts dels quals Mestres hi col·laborava assíduament. En aquesta sèrie, Apelles Mestres, desplega la seva elegant línia clara en belles composicions modernistes exemptes d'orles i de decoració complementària, aconseguint efectes de gran sensibilitat. A les seves mans, fins i tot l'escena del mes de novembre, on uns infants, vestits de dol, porten una corona de flors al cementiri, pot resultar estèticament remarcable.

–La sèrie dedicada als **automòbils**, si bé no n'hem trobat constància, segons algunes fonts, s'ha atribuït al 1909. Mestres, el mes de juliol de 1908, després de catorze anys, va donar per acabada la seva reclusió voluntària a casa seva, fent una sortida per Barcelona amb el flamant cotxe de Ramon Casas. És possible que aquest fet despertés l'interès de Mestres per aquests vehicles. Encara que la sèrie també podria ser anterior, atès que trobem una il·lustració de Mestres, publicada el 1903, titulada *L'Épidèmia de l'Any*⁴, on veiem un cotxe de cares, amb el número tretze, que s'abalança cap a l'espectador, tot passant pel damunt de persones i animals que apareixen atropellats en primer terme. En el text trobem l'expressió “La febre dels automòbils”. Encara, el 1905, des de la seva òptica reconegudament republicana, publicaria un acudit amb un cotxe monàrquic, a tota velocitat, partint pel mig un vianant⁵.

De fet, en aquella època, les peripècies automobilístiques eren un tema molt sovintejat pels dibuixants satírics que posaven el focus en els problemes i limitacions associades a aquesta nova tecnologia emergent. Fins i tot el mateix Ramon Casas va editar una postal amb un cotxe estimbant-se. A títol d'exemple, també podem fer referència a l'èxit aconseguit per la col·lecció de litografies titulades *Rundinettes*, editades a París amb dibuixos d'Henri Armengol, en algunes de les quals, apareixen cotxes en situacions semblants a les dels cromos Amatller. També Ernest Montaut, igualment francès, compta amb una sèrie d'exitoses litografies automobilístiques, més centrades, però, en la velocitat. I com a darrer exemple significatiu d'aquesta generalització, també podem citar un vitrall de Rigalt Granell i Cia, que es conserva al Museu holandès de Louwman, representant un automòbil en panna, a partir d'un dibuix de Walter Thor de 1904. En tot cas, els deliciosos dibuixos de Mestres estan carregats de sornegueria dins d'un ambient modernista i demostren el seu coneixement d'alguns models d'automòbil.⁶

Encetada la segona dècada del segle XX, la xocolata Angelical, clara competidora, per bé que a distància, de la casa Amatller, va voler fer un esforç per guanyar popularitat, i va contractar els serveis d'Apelles Mestres. Hem d'entendre que Mestres no va col·laborar simultàniament amb les dues cases i que, per tant, segurament va accedir a l'encàrrec de la xocolata Angelical un cop ja havia finalitzat la seva relació contractual amb la xocolata Amatller.

En aquest cas, el format triat per la xocolata Angelical va ser molt poc comú. Deixant enrere el cromo tradicional, van decidir editar uns fulls que agrupaven diverses vinyetes, normalment entre quatre i sis, que conformaven una història. De manera que un cop aconseguit el full, ja es disposava

⁴ *L'Esquella de la Torratxa*, (12/1903) “*Almanach de 1904*”, pàg.183. – (Amb temàtica semblant, dins de la mateixa publicació, trobem un acudit de Cornet a la pàg.97.)

⁵ *La Publicidad*, (07/10/1905), pàg.1.

⁶ CAMPOS, Àngel, (08/2019) “Colección de cromos Amatller. Un artista avanzado a su tiempo.” *Revista Coches Clásicos*, Núm.174, pàgs.48-51.

de tota la història sencera sense haver d'esperar a aplegar els quatre o sis cromos que en altres marques hauria estat necessari en cas d'haver-se fraccionat la història en cromos individuals. En ambdós casos, però, tant en el format dels cromos com en el dels fulls, es tractava de cromolitografies, una tècnica que requereix que el paper sigui imprès en etapes successives, tantes vegades com colors hi apareixen. Justament d'aquí deriva el mot "cromo" que en els seus orígens fascinava per permetre aquest cromatisme exuberant, en una època que el color havia quedat normalment fora de les publicacions.

La xocolata Angelical, amb seu al carrer Aribau de Barcelona, va editar un total de vint fulls que el consumidor trobava entre l'embolcall i la rajola de xocolata. Traduït a cromos, suposant que cada imatge n'hagués estat un, s'hauria convertit en una col·lecció de 101 cromos.

Per un costat, els fulls representaven una innovació, però, per altra, eren equiparables a les il·lustracions que s'agrupaven en un full de revista per explicar una història humorística, tal com era costum en aquells anys, i tal com ho feien el mateix Mestres, Opisso, Cornet o Junceda, entre altres, a la revista *Hojas Selectas* o a *La Actualidad*. D'alguna manera podem considerar, doncs, Apelles Mestres un innovador per haver dut el format del còmic a la publicitat de la xocolata, de la mateixa manera que ell mateix ja havia estat pioner del món del còmic amb la seva obra *Granizada* de 1880.

Creiem que la col·laboració de Mestres amb la marca Angelical es va produir estrictament el 1912. De fet, només dos dels dibuixos porten la data al costat del seu conegut anagrama que enllaça la A i la M. Aprofitem per explicar que aquest anagrama coincideix amb el de la salutació a la Verge que representa la locució "Ave Maria", una coincidència que Mestres, reconegut anticlerical, explotava amb sornegueria i un punt de provocació⁷.

El referit canvi de marca comercial d'Apelles Mestres, ve reflectit en el full número dos de la sèrie, en el qual, amb la seva fina ironia, dibuixa un home anunci que passeja pels carrers amb uns feixucs panells publicitaris on, en el de la part del darrere, s'hi llegeix "Tomad el chocolate Tal". Aleshores, un noieta molt murri que està enganxant cartells, aprofita que l'home no veu res a la seva esquena per enganxar-hi un cartell que transforma el missatge en "Tomad el chocolate Angelical". Tot i que queda clar que Mestres no podia escriure "Chocolate Amatller" on va escriure "Chocolate Tal" aquesta, com qui no ha trencat mai un plat, va ser la seva manera d'escenificar el seu pas d'una marca a l'altra. En tot cas, el trencament amb la casa Amatller no va ser total, ja que el novembre de 1914, trobem Apelles Mestres entre els membres del jurat que va designar la casa Amatller per atorgar premis, per valor de 10.000 pessetes de l'època, en l'important concurs de cartells que havia convocat.⁸

Seguint en la col·lecció Angelical, creiem d'especial interès el full número quatre, titulat *Viaje de Recreo*, que consta de sis imatges i que descriu l'aparent gran aventura d'un follet que passeja cavalcant un caragol que amb prou feines es mou de lloc.

El text de cada vinyeta, traduït al català seria:

"No hi ha res com llançar-se a recórrer el món,"

"Vorejar precipicis,"

"Escarlar les grans alçades,"

"Descendir als abismes,"

⁷ Tanmateix, Mestres, era amic de clergues com mossèn Ramon Garriga i era també un gran col·leccionista d'epifanies i figuretes de pessebre.

⁸ *La Veu de Catalunya*, (28/02/1914), pàg. 4.

“ I passar per situacions al límit,”

“ Un torna trinxat, és cert, però té tantes coses per explicar!”

Si ens aturem un moment en aquesta escena, veurem que Mestres està ironitzant sobre la seva pròpia persona. Com hem comentat, Mestres va romandre reclòs a casa seva durant gairebé catorze anys. Els motius van ser diversos i, sens dubte, una bona part corresponia a fòbies, problemes mentals referits als seus dubtes personals, barrejats amb profundes contradiccions internes. Mestres, va fer una mena de catarsi, d'autopsicoanàlisi, a través de la seva obra mestra, *Liliana*⁹, només així va poder conciliar el seu món interior¹⁰. La prova és que només després de la seva publicació, el desembre de 1907, va reunir la seguretat suficient per tornar-se a presentar i guanyar els Jocs Florals i també a realitzar la seva primera sortida de casa, la primera de moltes més que a partir d'aleshores aniria realitzant amb regularitat. *Liliana* és una obra fascinant, en la línia de les obres que, generades amb patiment interior, tant solen captivar la humanitat, com seria el cas de creadors com Munch o Van Gogh. *Liliana*, però, no desconstrueix la realitat, sinó que malgrat tot la vesteix de fantasia i la fa bella i acceptable. Simplificant molt, cada element que apareix a *Liliana* té el seu paral·lelisme en la vida de Mestres, el gorg és la depressió; *Liliana*, l'ideal inassolible¹¹; la mina de diamants, és l'interior de casa seva on s'ha reclòs per treballar i aconseguir riquesa; el bosc, únic espai de llibertat, és el terrat de casa seva, on té cura diària de les seves incomptables i estimades plantes i arbrets; finalment, els tres follets són tres aspectes de la seva personalitat que no sempre poden estar d'acord en tot, fins que davant l'adversitat aconsegueixen unir-se.

Un fet que il·lustra fins a quin punt Mestres s'identificava amb els follets, són les felicitacions que cada any dibuixava per a la seva esposa Laura amb motiu del seu aniversari. En les primeres hi trobem autoretrats de Mestres felicitant-la, mentre que a partir de *Liliana* són els follets els qui la feliciten. Fins a aquest extrem arribava la identificació de Mestres amb els follets, éssers nascuts de la seva fecunda imaginació.

Mestres, en alguna ocasió, ja havia esdevingut protagonista de les seves històries dibuixades, autocaricaturitzant-se junt amb la seva esposa Laura a la història *Del Cielo a la Tierra* publicada a *Más Cuentos Vivos* (1891), o dibuixant-se junt a algun dels seus amics com Pompeu Gener o el periodista Doys. a *Mis Vacaciones, Notas de Viaje* (1900). Per tant, no tenim cap dubte que, en aquest full, Mestres també es representa a si mateix. En aquesta ocasió, adoptant la seva personalitat de follet, viatjant damunt la clova d'un caragol, i meravellant-se que fent desplaçaments ínfims (sense sortir de casa seva) pugui tenir, gràcies a la seva fantasia, “ tantes coses per explicar” .

La resta d'històries que configuren aquesta col·lecció, pertanyen a diferents i variades facetes del repertori de Mestres. Històries medievals, facècies de ratolins, de conills, gats, situacions humanes que juguen amb l'absurd, històries amb nens, o jocs visuals com la metamorfosi d'un esvelt bolet que a cada dibuix es transforma una mica per esdevenir una dama.

Apel·les Mestres mai no va tenir problemes en repetir al llarg dels anys algunes de les seves il·lustracions en diferents publicacions. En les històries de la xocolata Angelical, creiem que són dibuixos fets de bell nou per a l'ocasió, si bé alguns són adaptacions d'històries anteriors, com la del frare que meditant en una cova queda atrapat per la formació d'una estalactita. Una història que hem localitzat publicada en català a través de deu vinyetes que en la versió de la xocolata Angelical queda reduïda a sis. També la història *Pintura Impressionista*, en la qual un bou envesteix la tela

⁹ MESTRES, Apel·les, (12/1907) *Liliana*, Oliva impressor. Vilanova i la Geltrú.

¹⁰ JOVÉ, Xavier, (05/01/2012), “ Apel·les Mestres, autoretrat a Liliana”, *El Punt Avui*, Suplement de Cultura, pàgs.6-9, i Revista *Recvll*, núm. 2017, (01/12/2011), pàgs.32-35.

¹¹ *Liliana* representa el seu ideal de perfecció artística inassolible, i alhora és Laura, la seva esposa i musa, qui en la intimitat anomenava “Lili” .

que està pintant un artista en plena natura, sembla extreta del conte *Todo por el Arte*, publicada a *Más Cuentos Vivos*, el 1891. I estem convençuts que un repàs exhaustiu per l'extensa i dispersa obra de Mestres, ens aportaria una bona colla més d'exemples.

En tot cas, la xocolata Angelical, amb tirades més curtes, no va assolir mai la difusió de la xocolata Amatller, de manera que avui en dia resulta molt difícil trobar aquests fulls. Probablement, el seu format, més gran i més fràgil que el del cromó tradicional, tampoc ha ajudat a la seva conservació.

Cal esmentar que, anys més tard, es va fer una reedició d'aquesta sèrie de fulls, que van ser publicats, en idèntic format, per la marca de xocolata La Sultana, viuda Trigueros. Una marca que en vida de R. Trigueros s'havia dit Chocolate Americano. Creiem que aquesta publicació es va dur a terme abans de la Guerra Civil i, per tant, en vida d'Apel·les Mestres.

Només referir un detall curiós. Suposant utòpicament que els cromos i fulls esmentats haguessin sortit a la primera, sense cap de repetit, hauria calgut menjar la suma de tres-centes vuitanta-una rajoles de xocolata per tenir totes les col·leccions completes de l'Apel·les Mestres. Això ens parla no només de la dedicació de Mestres, sinó també de l'evident negoci que movia el sector xocolater a través dels cromos.

Abans d'acabar, esmentarem que circulen entre els col·leccionistes algunes mostres d'unes proves d'impressió, que contenen quatre dibuixos signats per l'Apel·les Mestres, representant quatre dones vistes de mig cos, abillades amb el que semblen vestits regionals, un tema recurrent de les col·leccions de cromos. Els quatre dibuixos en cromolitografia van enganxats en una tira sense dividir que hauria pogut estar destinada a cromos comercials. La impressió no du cap altra referència al revers, i segurament no va passar de ser una prova que no es va arribar a materialitzar a la pràctica, o bé, que en cas d'haver-se realitzat, de moment hem pogut localitzar.

I per últim, comentar que també podem trobar la presència de l'Apel·les Mestres en un cromó relacionat amb la xocolata, que es va publicar segurament entre les dècades dels anys quaranta o cinquanta. Es tracta d'un cromó dedicat a la figura de l'Apel·les Mestres, el número 14 de la sèrie «A» de *Poetas Españoles*, on es veu la cara dibuixada de l'Apel·les Mestres, junt a un fragment de poema de la seva obra *Marines*. Aquesta col·lecció va ser editada sense revers i venuda a diferents cases comercials que hi estampaven el seu segell o hi imprimien el seu logo abans de regalar-la als clients. L'hem localitzada distribuïda per les xocolates Torras, Casa Viñas, o Esteve Casas de Sant Feliu de Pallarols, però també per comerços pertanyents a altres rams diferents del xocolater, i localitzats tant a dins com a fora de Catalunya.

Fins aquí, doncs, el recorregut per les dotze col·leccions que el gran i inabastable Apel·les Mestres va aportar al món de la xocolata, un món que combina dos elements complementaris. Per una banda, la xocolata, un bé fungible de plaer immediat, i, per altra, uns cromos amb dibuixos encantadors, petites obres d'art plenes d'originalitat que preservades per l'estima de les famílies i els col·leccionistes, han perviscut durant generacions fins els nostres dies.

Curriculum Vitae

Xavier Jové Lagunas, Figueres, 1959

Graduated in Business Sciences, Univ. Girona, 1984.

Collector and independent researcher of Art Nouveau.

2007, biography of Apel·les Mestres at www.gaudiiallgaudi.com

2011, at the Recull Awards in Blanes, he wins the Rafel Cornellà for Literary Portrait: "Apel·les Mestres – Autoretrat a Liliana-" published in *El punt Avui*.

10/2014, published at the I Gaudí World Congress "Gaudí and the monument to Dr. Robert, a political affair"

10/2016, speaker at the II Gaudí World Congress: "Gaudí in color – Unpublished portrait"

11/2018, speaker at the III Gaudí World Congress: "More light on Gaudí's monumental lanterns"

11/2018, with Teresa-M. Sala, participates in the UB seminar "Oblidats" with "Hoyos, Esteva y Cía., un taller sota l'ombra de Gaudí." published in 2019, in "La dimensió escènica..."

10/2019, with Eliseu Trenc publishes in *L'Avenç*, "Art i Catalanisme, L'embargament de la senyera de l'Orfeó Català"

11/2021, speaker at the "Alexandre de Riquer i el modernisme" Conference IEC, with "Apel·les Mestres i Alexandre de Riquer, amistat i cooperació"